

بررسی عناصر بصری در نقوش گیاهی هخامنشی

مقدمه

هنر هخامنشی، هنری است جاویدان و با شکوه. در عین حال در زمان خود هنری کاربردی و واقع‌گرا بوده است. در نگاه نخست، شاید تنها شکوه و بزرگی و تصور دشواری آفرینش این آثار، چشمگیر به نظر بیاید اما با بررسی بیشتر و نگاهی دقیق‌تر به آثار و نقش‌های این دوران، پیچیدگی‌ها، رازها و روابط موجود بین عناصر به کار رفته در آنها حس زیبایی‌شناسی و شگفت‌پسندی ما را نیز ارضا می‌کند.

چنین به نظر می‌رسد که عناصر تصویری موجود در آثار هخامنشی تنها برای تزیین و زیباسازی به کار گرفته نشده‌اند بلکه دارای بیانی نمادین و مفهومی عمیق‌تر می‌باشند.

آثار به جا مانده از این دوره‌ی تاریخی، گویای آن است که بسیاری از تصاویر منقوش بر سنگ و دیوار بناها، ظروف و ریتون‌ها و زیورات و اشیاء، به عنوان نشانه‌های نمادین ترسیم شده‌اند. برای مثال، نقش شیر را بارها و بارها در آثار هخامنشی می‌بینیم. درخت سرو و گل نیلوفر آبی نیز از جمله نقوشی هستند که هنرمندان هخامنشی مُصرانه در جای جای پارسه (تخت جمشید) به تصویر کشیده‌اند و در کتاب‌ها و منابع مختلف از آنها به عنوان نماد یاد شده و هر یک را یادآور مفهومی خاص دانسته‌اند.

از جمله: شیر که نمادی است از خورشید و گاو که نماد ماه است.

در پژوهشی که با هدف بررسی عناصر بصری موجود در آثار هخامنشی انجام شده است، نقوش به دست آمده از این دوران هم از نظر فرم و شکل بررسی شده‌اند و هم با توجه به فرم و شکل به دست آمده، از دید نشانه‌شناسی مورد توجه واقع شده‌اند.

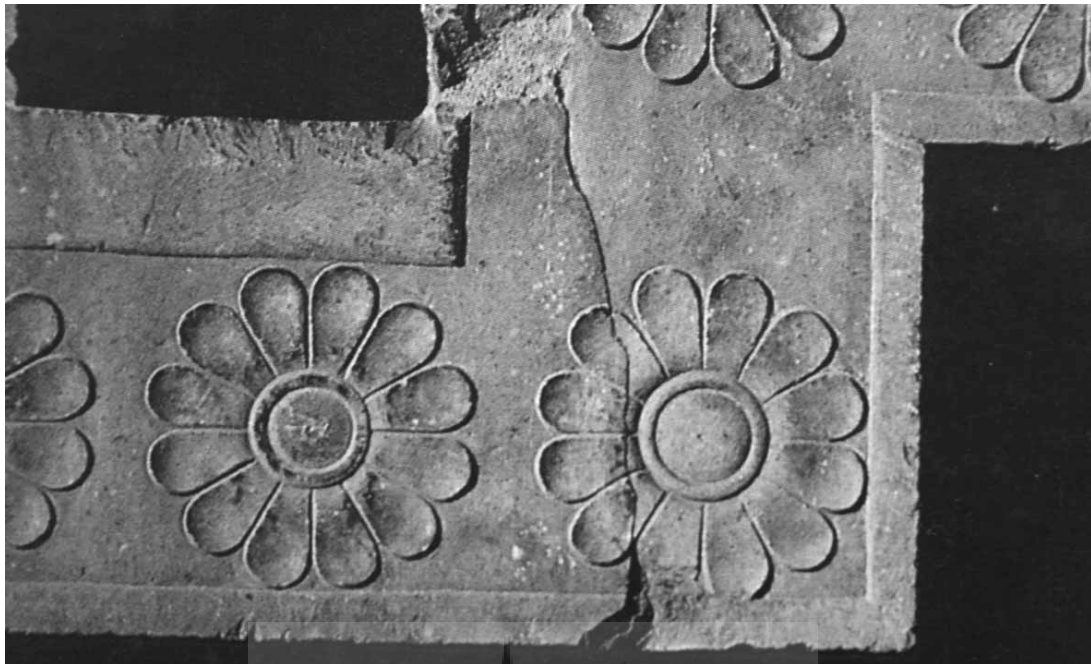
در این تحقیق، نقوش دوران هخامنشی به چهار دسته: گیاهی، جانوری، انسانی و انتزاعی تقسیم شده‌است.

حدود سیصد تصویر که به طور تصادفی از بین تصاویر و نقوش هخامنشی انتخاب شده، در این دسته‌بندی جای گرفته و سپس بررسی شده‌اند. مقاله‌ی حاضر به بررسی دسته نقوش گیاهی پرداخته است.

بررسی عناصر بصری در نقوش گیاهی هخامنشی

در این پژوهش، به طور کلی هر عنصر تصویری، به عنوان یک فرم، مورد توجه قرار گرفته است. به این ترتیب که تصاویر و نقوش، به فرم‌های ساده‌ی سازنده‌شان تبدیل شده و آن فرم‌ها و عناصر بصری مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

مثال بسیار ساده، نقش سرو است که فرم انتزاعی منطبق بر آن، یک مثلث رو به بالاست یا گل نیلوفر، که از ترکیب دایره و دو فرم مثلث ساخته شده است. از آنجا که شکل‌ها بسته به حالت و موقعیتی که دارند

گزینه (و) ۲ در جدول، به توصیف عنصر تصویری مورد پژوهش، پرداخته، و گزینه ۳ و ۴ که هدف اصلی تحقیق است، میزان به کارگیری این عناصر را به عنوان نماد و همچنین فرم‌های ساده سازنده نقوش را نشان می‌دهد.

یافته‌های مربوط به نقوش گیاهی

با توجه به نمودار نقوش گیاهی، این نکته آشکار می‌شود که نقوش گیاهی را در آثار هخامنشیان، بیشتر، گل‌ها تشکیل داده‌اند و از بین گل‌ها، نقش گل نیلوفر (لوتوس) از سایرین بیشتر است.

در مورد نوع نمایش این آثار، به خوبی می‌توان برتری میزان به کارگیری نقش برجسته را نسبت به سایر گزینه‌ها دید.

همچنین می‌توان با یقین گفت که هخامنشیان غالباً نقوش گیاهان را به عنوان نشانه نمادین به تصویر کشیده‌اند. هر گیاه منقوش، تقریباً همواره، یادآور مفهومی دیگر، نیز بوده است و بسیار اندک دیده می‌شود که نقش گیاه یا گلی تنها برای تزیین یا شبیه‌سازی به کار رفته باشد.^۵

نکته‌ی شایان توجه این است که فرم و شکل انتزاعی منطبق بر این نقوش تقریباً در تمام موارد، شامل دایره و مثلث می‌باشد یا ترکیب این دو. گل چندپر (Rosette) که کاملاً با فرم دایره مطابقت دارد، نمادی است از خورشید؛ یا سرو که به فرم مثلث دیده می‌شود می‌تواند اشاره‌ای باشد به عالم بالا.

احتمالاً انتخاب سرو به عنوان نمادی والا و حایز اهمیت در دوره‌های مختلف تاریخی، بی‌ارتباط با شمایل و فرم این درخت نیست. این فرم‌ها با مفهوم تقدس و مورد احترام بودن گیاهان در آن دوره هم‌خوانی و تطابق دارد. چنان‌که می‌دانیم، دایره نمادی است از الوهیت و آسمانی بودن. پلان دایره هنوز هم در معماری اماکن مقدس الهام‌بخش معماران است.

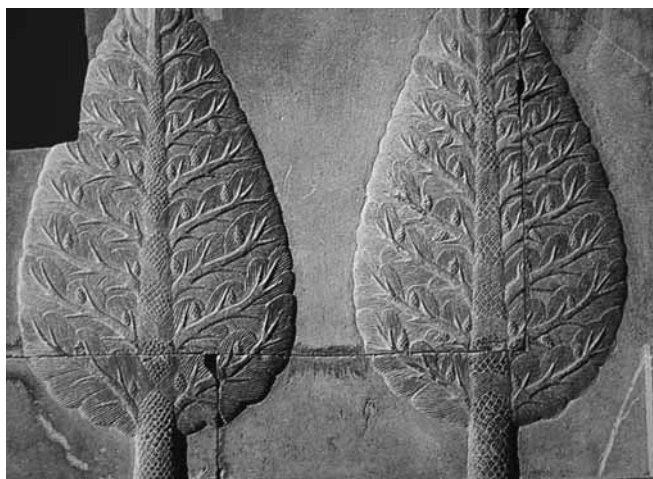
می‌تواند القا کننده‌ی مفهومی باشند، هر یک رساننده‌ی معنا و پیامی خاص‌اند.

این که نقش یا وسیله یا چیز یا مکانی دارای چه شکلی باشد، گرد باشد یا سه‌گوش یا چهارگوش، دارای فرم کشیده‌ی عمودی یا افقی، از تفاوت معنایی خاص برخوردار است. سه فرم اصلی (مثلث، مربع، دایره) با چهار جهت در فضا طبقه‌بندی می‌شوند. مشخصه‌ی مربع حالت افقی و عمودی آن است، مشخصه مثلث، حالت مورب و قطری بودن آن است و مشخصه دایره، حالت مدور آن است. (ایتن، ۱۳۸۳، ص ۶۲)

برای اینکه بدانیم هخامنشیان برای برگزیدن نمادهای خود آیا به فرم‌ها و عناصر بصری موجود در آنها توجه داشته‌اند یا خیر، تصاویر جامعه نمونه مورد پرسش و آزمون قرار گرفته و نتیجه به آمار تبدیل شده است.

آمارگیری و پرسش بر روی حدود هفتاد تصویر گیاهی (از بین سیصد تصویر جامعه نمونه) انجام شده و با توجه به ویژگی‌هایی مانند خاستگاه اثر و نمادین بودن آن، جدول‌بندی شده و نتایج به‌دست آمده، مورد تفسیر قرار گرفته است.

آثار و نقوش گیاهی	پرسش		درصد
	سرو	نخل	
۱	درخت	۱۱	۲۵/۵
	گل	غیره	۳
		نیلوفر	۴۰/۵
۲	نوع نمایش اثر	گل خورشید	۳۰
		غیره	۳
۳	نقش برجسته	شمایلی	۶۱
		نقوش سفال، اشیا و غیره	۳
۳	هدف و بیان	imaginal	۷/۵
		symbolic	۹۸/۵
۴	فرم انتزاعی منطبق	دایره	۳۶
		مربع و مستطیل	۰
		مثلث	۲۶/۵
		ترکیب دایره و مثلث	۳۷/۵

حرکت دایره‌ای، کامل و تغییرناپذیر است، بدون آغاز و پایان. به همین دلیل دایره را نمادی از زمان نیز دانسته‌اند. پلان دایره معمولاً در قبایل غیر یکجانشین به کار می‌رفته حال آنکه پلان مکان‌های زندگی یکجانشینان معمولاً مربع بوده است. دایره به دلیل نداشتن گوشه و زاویه‌های تیز، فرمی آرامش بخش و پویاست.

در نقوش گیاهی پارسه (تخت جمشید) گل‌های دایره‌شکل هشت پر یا دوازده پر بسیار دیده می‌شود. آرامگاه کوروش نیز که بسیار ساده و فاقد تزیینات ساخته شده است، تنها به نقش یک گل دوازده پر که درون یک گل بیست و چهار پر محاط شده است، مزین است. این گل‌ها را گل خورشید هم می‌نامند و می‌تواند نمادی از خورشید و مهر باشد.

گیاهانی نیز در این دوره‌ی تاریخی به فرم مثلث (معمولاً مثلث رو به بالا) مجسم شده‌اند. نیرو و اشاره مثلث از داخل فرم، رو به بیرون و بالاست. گویی ما را به جهان بالا و آسمان رهنمون می‌شوند. نقش سرو، نمونه و مصداق کاملی برای این گفته است. هر چند امروزه زبان نمادها دیگر کاربرد وسیع و عمیق روزگار باستان را ندارد. اما برخی باورها و رسوم هنوز ریشه در مفاهیم نمادین گذشته‌شان دارند. چنان‌که سروهای بلند قامت هنوز هم در اماکن مقدس، چشم را به آسمان رهنمون می‌شوند و گنبد مدور مسجد، دل را به آرامش دعوت می‌کنند.

* نشانه نمادین: نقش‌هایی که صرفاً برای نشان دادن همان موضوع، منقوش نشده‌اند بلکه از طریق جابجایی معنایی، یادآور کارکرد یا مفهوم دیگری باشند.

نشانه شمایی: نقش‌هایی که بدون جابجایی معنایی بر اساس شباهت زیاد به مصداق، شناخته شده و تنها بیان روایتگری یا شبیه‌سازی داشته باشد.

برای آشنایی بیشتر با نشانه‌شناسی می‌توانید به کتاب نشانه‌شناسی کاربردی، نوشته فرزانه سجودی یا نشانه‌شناسی پی‌یر گیرو، نوشته محمد نبوی مراجعه کنید.

منابع:

ایتن، یوهان. طرح و فرم، چاپ سوم، تهران: نشر مارلیک، ۱۳۸۳.
 پورعبداله، حبیب‌اله. تخت جمشید از نگاهی دیگر، شیراز: نشر بنیاد فارس‌شناسی، ۱۳۷۷.
 توانگر، محمدکاظم. تخت جمشید پاسارگاد و نقش‌رستم، شیراز: انتشارات تخت جمشید، ۱۳۸۲.
 سجودی، فرزانه. نشانه‌شناسی کاربردی، ۱۳۸۳، تهران: نشر قصه شاپور شهبازی. علیرضا، پژوهش‌های هخامنشی، شیراز: مؤسسه تحقیقات هخامنشی، ۱۳۵۰.
 شاپور شهبازی، علیرضا. شرح مصور تخت جمشید، چاپ دوم، تهران: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۵.
 کسرییان، نصراله. تخت جمشید، تهران: نشر چشمه، ۱۳۷۳.
 گریشمن، رمان. تاریخ ایران، ترجمه‌ی دکتر محمد معین، تهران: نشر دنیای کتاب، ۱۳۸۱.
 مرادی‌غیاث‌آبادی، رضا. منشور کوروش، چاپ پنجم، تهران: نوید شیراز، ۱۳۸۴.
 محمدپناه، بهنام. کهن دیار، چاپ سوم، تهران: انتشارات سبزان، ۱۳۸۶.
 - نامی، غلامحسین. مبانی هنرهای تجسمی، تهران: انتشارات توس، ۱۳۷۱.
 وکیل‌زاده، داوود. تخت جمشید یادگار باستان، چاپ اول، تهران: انتشارات میردشتی، ۱۳۸۶.

